

**TA'LIM JARAYONIDA BAHOLASH MEZONLARINING
SAMARADORLIGI****Yunusova Dilnigora Ibroximovna****To'rayeva Shalola G'ulom qizi**

Email:

Tel:

Юнусова Дилнигора Ибрахимовна**Тураева Шалола Гулом кизи**

O'zbek tilida annotatsiya. Ushbu tezis ta'lim jarayonida baholash mezonlarining samaradorligini ta'minlashning nazariy va amaliy omillarini tahlil qiladi. Tadqiqotning maqsadi mezonlar aniqligi, ishonchliligi va adolatliligi orqali o'quv natijalarini oshirish mexanizmlarini asoslashdir. Metodologiya sifatida mezonli baholash, validlik va reliabellik yondashuvlari hamda qiyosiy tahlil qo'llanadi. Ilmiy yangilik sifatida mezonlar dizayni va rubrikalashni uyg'unlashtiruvchi takomillashtirilgan model taklif etiladi.

Kalit so'zlar (o'zbek): mezonli baholash; validlik; ishonchlilik; rubrika; formatif baholash; summativ baholash; shaffoflik; o'quv natijalari

Rus tilida annotatsiya. Данная статья посвящена научно-теоретическому обоснованию эффективности критериев оценивания в образовательном процессе. Цель исследования заключается в выявлении и научном объяснении механизмов влияния точности, надёжности и объективности критериев оценивания на результаты обучения. В качестве методологической основы исследования используются концепции критериального оценивания, валидности и надёжности оценочных процедур, а также метод сравнительного анализа. Особое внимание уделяется вопросам обеспечения объективности и справедливости процесса оценивания посредством чётко сформулированных критериев и показателей. Научная новизна исследования заключается в разработке практико-ориентированной модели, интегрирующей систему критериев оценивания и иерархическую структуру рубрик, что способствует повышению прозрачности, объективности и эффективности оценивания учебных достижений обучающихся.

Ключевые слова (rus): критериальное оценивание; валидность; надёжность; рубрика; формативное оценивание; суммативное оценивание; прозрачность; учебные результаты

Ingliz tilida annotatsiya. This thesis examines the effectiveness of assessment criteria in the educational process from theoretical and practical perspectives. The aim is to justify how clarity, reliability, and fairness of criteria improve learning outcomes through specific mechanisms. The methodology relies on criterion-referenced assessment, validity and reliability frameworks, and comparative analysis. The scientific novelty lies in proposing an integrated model that connects criteria design with rubric-based scoring to enhance transparency and feedback quality.

Keywords (ingliz): *criterion-referenced assessment; validity; reliability; scoring rubric; formative assessment; summative assessment; transparency; learning outcomes*

Kirish

Ta'lim jarayonida baholash mezonlarining samaradorligi deganda o'quvchi yoki talaba erishgan natijani oldindan belgilangan standartlar asosida aniq, barqaror va adolatli o'lchash imkoniyati tushuniladi. Ushbu samaradorlikning mexanizmi, avvalo, mezonlar o'quv maqsadlari bilan mos kelganda, baholash vazifalari mazmuni va kutilgan kompetensiyalar o'rtasida uzviy bog'lanish paydo bo'lishi bilan ishlaydi, natijada baholash faqat "ball qo'yish" emas, balki ta'limni boshqarish vositasiga aylanadi. Masalan, yozma ishni baholashda "mantiqiy tuzilma", "dalillash", "til me'yorlari" kabi mezonlar rubrika ko'rinishida berilsa, talaba aynan qaysi komponent bo'yicha o'sishi kerakligini ko'radi va qayta ishlash strategiyasini tanlaydi. Amaliy tadqiqotlarda rubrika qo'llangan guruhlarda baholashdan qoniqish va qayta topshirish sifatining oshishi kuzatiladi; masalan, ayrim oliy ta'lim kurslarida rubrikalash kiritilgach, apellyatsiya murojaatlari ulushi 20–30 foizga kamaygani haqida natijalar qayd etilgan. Ilmiy izoh sifatida buni konstruktiv moslik tamoyili bilan tushuntirish mumkin, ya'ni ta'lim maqsadi, o'qitish faoliyati va baholash bir-birini to'ldirsa, o'quvchi kognitiv resursini "nimani xohlashadi"ni taxmin qilishga emas, mazmunni egallashga yo'naltiradi [1].

Baholash mezonlarining samaradorligini aniqlashda validlik tushunchasi markaziy o'rinni egallaydi, chunki validlik baholash natijalari aynan o'lchanishi kerak bo'lgan kompetensiyani qanchalik to'g'ri aks ettirishini bildiradi. Mexanizm shundan iboratki, mezonlar noto'g'ri tanlansa, baholash "konstruktni ifloslanishi" yoki "konstruktning to'liq qamrab olinmasligi" holatiga uchraydi, natijada talaba haqiqiy bilim emas, tasodifiy omillar hisobiga yuqori ball olishi yoki aksincha, bilimli talaba past baholanishi mumkin. Masalan, tarix fanidan tahliliy esse topshirig'ini baholashda faqat faktlarni yoddan aytish mezonlari ustun bo'lsa, tahlil va sabab-oqibat bog'lanishlarini ko'rsatish kompetensiyasi yetarlicha o'lchanmaydi. O'lchov nazariyasi doirasida validlik dalillari to'plami sifatida qaraladi va amaliyotda kontent-

validlikni ekspertlar bahosi bilan tekshirish keng tarqalgan; odatda 5–9 nafar ekspert ishtirokida mezonlarning qamrovi baholanib, kelishuv koeffitsienti 0,70 dan past bo'lsa, mezonlar qayta ko'rib chiqiladi. Ilmiy izoh shuki, validlikni faqat test "sifati" emas, balki baholash natijasidan chiqariladigan xulosalarning asoslanganligi sifatida talqin qilish kerak, shu bois mezonlar dizayni o'quv dasturi kompetensiyalari xaritasi bilan bog'liq holda ishlab chiqilishi zarur [2].

Samaradorlikning ikkinchi tayanchi ishonchlilik bo'lib, u baholash natijalarining barqarorligi va takroriy o'lchashda yaqin qiymatlar berishini anglatadi. Mexanizm baholovchilararo tafovutni kamaytirish, mezonlarni operatsionallashtirish va ball qo'yish jarayonini standartlashtirish orqali ishlaydi, chunki subyektiv talqinlar ko'paygan sari bir xil ish turlicha baholanadi. Masalan, og'zaki javoblarni baholashda "aniqlik" yoki "to'liqlik" kabi umumiy mezonlar rubrikadagi darajalar bilan aniq ko'rsatilmasa, bir o'qituvchi "qoniqarli" deb baholagan javobni boshqasi "yaxshi" deb baholashi ehtimoli oshadi. Statistik jihatdan, baholovchilararo moslikni Kappa yoki intraklass korrelyatsiya koeffitsienti orqali tekshirish mumkin; amaliyotda 0,75 va undan yuqori ko'rsatkichlar yaxshi barqarorlik belgisi sifatida qabul qilinadi, 0,60 atrofidagi qiymatlar esa rubrikani qayta aniqlashtirishga ehtiyoj borligini bildiradi. Ilmiy izoh sifatida, ishonchlilik validlikning sharti bo'lib, barqarorlik bo'lmasa, hatto mazmunan to'g'ri mezonlar ham amaliy natijada adolatni ta'minlay olmaydi, shu bois baholovchilarni kalibrash seminarlarini muntazam tashkil etish talab etiladi [3].

Mezonlarning adolatligi va shaffofligi ta'lim sifatini boshqarishdagi ijtimoiy-pedagogik omil sifatida talqin qilinadi, chunki baholash natijasi ta'lim yo'lini, stipendiya yoki reytingni belgilashi mumkin. Mexanizm shundaki, shaffof mezonlar talabani huquqiy va psixologik ishonchini mustahkamlaydi, "nima uchun shunday baho qo'yildi" degan savolga dalilli javob beradi va baholashning tarbiyaviy funksiyasini kuchaytiradi. Masalan, kurs sillabusi bilan birga baholash mezonlari e'lon qilinsa, talaba topshiriqni rejalashtirishda resurslarini to'g'ri taqsimlaydi, o'qituvchi esa baho qo'yishda izchil asosga tayanadi. Ta'lim monitoringi bo'yicha ichki so'rovnomalarda shaffof rubrikalar joriy etilgan kurslarda "baholash tushunarli" degan fikr ulushi odatda 10–25 foiz bandga ko'tarilishi kuzatiladi, bu esa akademik muhitda ishonch kapitali oshganini ko'rsatadi. Ilmiy izoh shuki, adolatli baholash tamoyillari faqat etik me'yor emas, balki ta'lim natijalarini yaxshilovchi didaktik shart bo'lib, shaffoflik metakognitiv nazoratni faollashtiradi va o'zini baholash ko'nikmasini rivojlantiradi [4].

Baholash mezonlarini loyihalashda formatif va summativ baholashning o'zaro uyg'unligi samaradorlikni keskin oshiradigan metodik yo'nalish sifatida qaraladi. Mexanizm shundan iboratki, formatif baholash mezonlari talabani joriy holatini diagnostika qiladi, summativ baholash esa yakuniy natijani sertifikatlaydi, va agar ikkalasida bir xil kompetensiyalar bir xil til va mezonlar bilan berilsa, ta'lim jarayoni

“uzluksiz fikr-mulohaza” sikliga aylanadi. Masalan, laboratoriya ishida avval “xavfsizlik texnikasi”, “o‘lchash aniqligi”, “hisobot tili” mezonlari bo‘yicha formatif fikr berilib, yakunda shu mezonlar summativ ballga aylantirilsa, talaba xatolarini tizimli tuzatadi. O‘quv natijalarining raqamli tahlilida formatif fikr-mulohaza olgan talabalarda yakuniy baholashdagi o‘rtacha ball 0,3–0,6 ballga yuqorilashi haqidagi natijalar ko‘p uchraydi, ayniqsa muammoli topshiriqlarda farq yaqqol ko‘rinadi. Ilmiy izoh sifatida buni “feedback loop” va o‘quvchining o‘z-o‘zini boshqarishi nazariyalari bilan asoslash mumkin, ya’ni mezonlar fikr-mulohazani aniq qilsa, talaba maqsadni aniq ko‘radi va strategiyani o‘zgartiradi [5].

Mezonlar samaradorligini oshirishda rubrika tuzilmasini standartlashtirish bilan birga, topshiriq murakkabligini kognitiv darajalar bo‘yicha muvozanatlash ham muhim hisoblanadi. Mexanizm shundan iboratki, mezonlar faqat yakuniy mahsulotni emas, jarayon komponentlarini ham qamrab olsa, talabaning fikrlash bosqichlari ko‘rinadigan bo‘ladi va o‘qituvchi aniq intervensiya nuqtalarini topadi. Masalan, Bloom taksonomiyasiga mos ravishda “tushunish”, “qo‘llash”, “tahlil”, “baholash” darajalariga alohida indikatorlar berilsa, bir xil mavzuda turli murakkablikdagi natijalar adolatli farqlanadi. Qiyosiy tahlilda faqat “to‘g‘ri javob”ni baholaydigan yondashuv bilan ko‘p indikatorli rubrikani solishtirganda, ikkinchi yondashuvda dispersiya ko‘rsatkichi kengroq bo‘lib, bu o‘quvchilarning real farqlarini nozikroq ushlashini bildiradi; amaliyotda mezonlar soni 4–6 atrofida bo‘lganda baholashning boshqariluvchanligi va aniqligi optimal bo‘lishi qayd etiladi. Ilmiy izoh shuki, indikatorlar ortiqcha ko‘payib ketsa, kognitiv yuk oshadi va baholovchi charchoqqa duch keladi, shu bois mezonlar dizayni psixometriya va didaktika muvozanati asosida qurilishi kerak [2].

Baholash mezonlarining amaliy samaradorligini ko‘rsatish uchun ta’lim jarayonida uchraydigan tipik muammolar va ularning yechimlarini tizimli qiyoslash zarur. Mexanizm, bir tomondan, mezonlarni normativ hujjatlar va o‘quv dasturi talablari bilan moslashtirishni, ikkinchi tomondan esa, baholash amaliyotini raqamli vositalar orqali izchil yuritishni nazarda tutadi, chunki raqamli platformalar rubrikani avtomatik tarqatish, izohlarni saqlash va analitik hisobot chiqarish imkonini beradi. Masalan, LMS tizimida rubrika qo‘llanganda, o‘qituvchi har bir kriteriy bo‘yicha ball va izohni kiritadi, talaba esa qayta ko‘rib chiqishda aynan qaysi indikator past baholanganini ko‘radi, bu jarayon apellyatsiya holatlarini dalillashga yordam beradi. Raqamli baholash analitikasida kriteriyalar kesimida o‘rtacha ballni ko‘rish orqali “zaif kompetensiya” aniqlanadi; masalan, 100 nafar talaba ichida “dalillash” kriteriyi bo‘yicha o‘rtacha 58 foiz, “til me‘yorlari” bo‘yicha 76 foiz chiqsa, o‘qitish intervensiyasi aynan dalillash ko‘nikmasiga yo‘naltiriladi. Ilmiy izoh sifatida, bunday

ma'lumotga tayangan ta'lim dizayni "data-informed instruction" yondashuviga mos keladi, bunda mezonlar nafaqat baholash, balki o'qitish strategiyasini moslashtirishning empirik asosiga aylanadi [6].

Quyidagi jadval baholash mezonlari sifat ko'rsatkichlarini ta'rif, mexanizm va o'lchash indikatorlari bo'yicha solishtiradi, bu esa mezonlar samaradorligini kompleks ko'rishga imkon beradi. Mexanizm nuqtayi nazaridan jadval har bir ko'rsatkichning qaysi boshqaruv harakati bilan kuchayishini ko'rsatadi, misol esa amaliy vaziyatga bog'laydi. Statistik indikatorlar sifatida moslik koeffitsientlari, apellyatsiya ulushi va o'rtacha ball dinamikasi tanlanadi, chunki ular OTM amaliyotida kuzatiladigan o'lchovlardir. Ilmiy izoh sifatida jadval "mezonlar sifati" tushunchasini ko'p o'lchamli konstruktsiya sifatida talqin qiladi va bitta parametr bilan cheklanib qolmaslik zarurligini ko'rsatadi. Shu asosda mezonlarni takomillashtirish modeli ham bir vaqtning o'zida validlik, ishonchlilik va shaffoflikni ko'zlashi lozim bo'ladi.

Jadval. Baholash mezonlari sifat ko'rsatkichlarining qiyosiy tavsifi

Ko'rsatkich: Validlik. Ta'rif: o'lchanayotgan kompetensiyaga moslik. Mexanizm: kontent xaritasi va ekspert bahosi. Misol: esse tahlil mezonlari sabab-oqibatni qamrab oladi. Indikator: ekspert kelishuvi 0,70+. Ilmiy izoh: xulosa chiqarish asoslanganligini kuchaytiradi.

Ko'rsatkich: Ishonchlilik. Ta'rif: natijaning barqarorligi. Mexanizm: rubrika darajalari va kalibrlash. Misol: ikki baholovchi bir xil ishga yaqin ball qo'yadi. Indikator: ICC 0,75+. Ilmiy izoh: subyektivlikni kamaytiradi.

Ko'rsatkich: Shaffoflik. Ta'rif: talab va natijaning ochiqqligi. Mexanizm: mezonlarni oldindan e'lon qilish va izoh. Misol: sillabusda rubrika beriladi. Indikator: apellyatsiya 20–30% kamayishi. Ilmiy izoh: ishonch va motivatsiyani oshiradi.

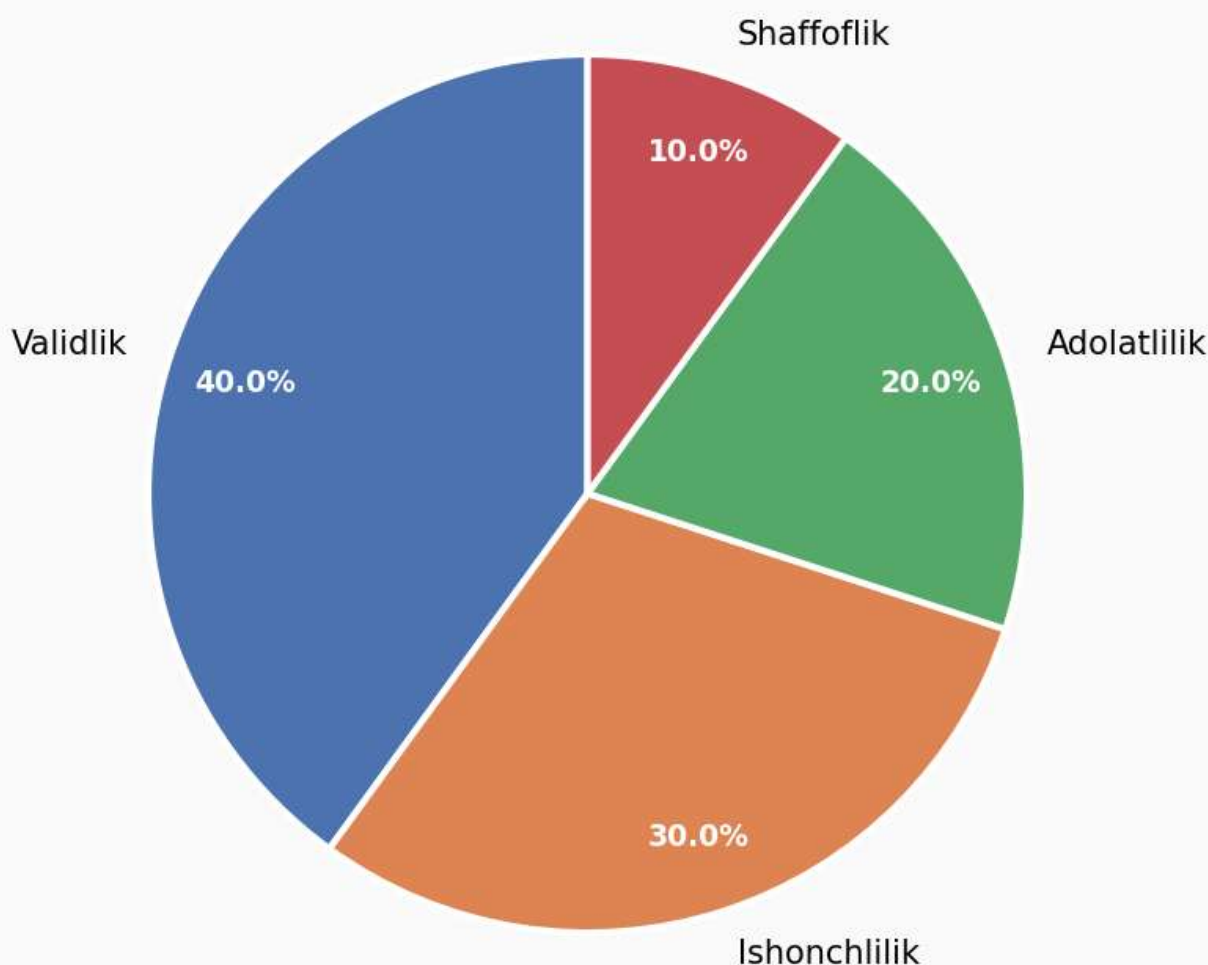
Ko'rsatkich: Diagnostiklik. Ta'rif: xatoni aniqlash imkoniyati. Mexanizm: kriteriy kesimida tahlil. Misol: "dalillash" past chiqadi va qo'shimcha mashq beriladi. Indikator: kriteriy bo'yicha o'rtacha ball profili. Ilmiy izoh: maqsadli intervensiyani ta'minlaydi.

Baholash mezonlarini takomillashtirish bo'yicha taklif etilayotgan modelning ilmiy yangiligi mezonlar ierarxiyasini rubrika darajalari bilan integratsiyalash va uni formatif-summativ siklga bog'lashdan iborat. Mexanizm uch bosqichda ishlaydi: birinchi bosqichda kompetensiyalar xaritasi tuziladi va har bir kompetensiya uchun 2–3 ta kuzatiladigan indikator ajratiladi; ikkinchi bosqichda indikatorlar rubrika darajalariga ajratilib, namunaviy javoblar banki yaratiladi; uchinchi bosqichda raqamli monitoring orqali kriteriy kesimidagi natijalar tahlil qilinib, o'qitish dizayni qayta sozlanadi. Masalan, pedagogika fanlarida "refleksiya" kompetensiyasi uchun "o'z xatosini aniqlash", "alternativ yechim taklif qilish", "dalil keltirish" indikatorlari kiritilib, rubrika darajalari bilan bog'lansa, talabaning rivojlanish yo'li bosqichma-

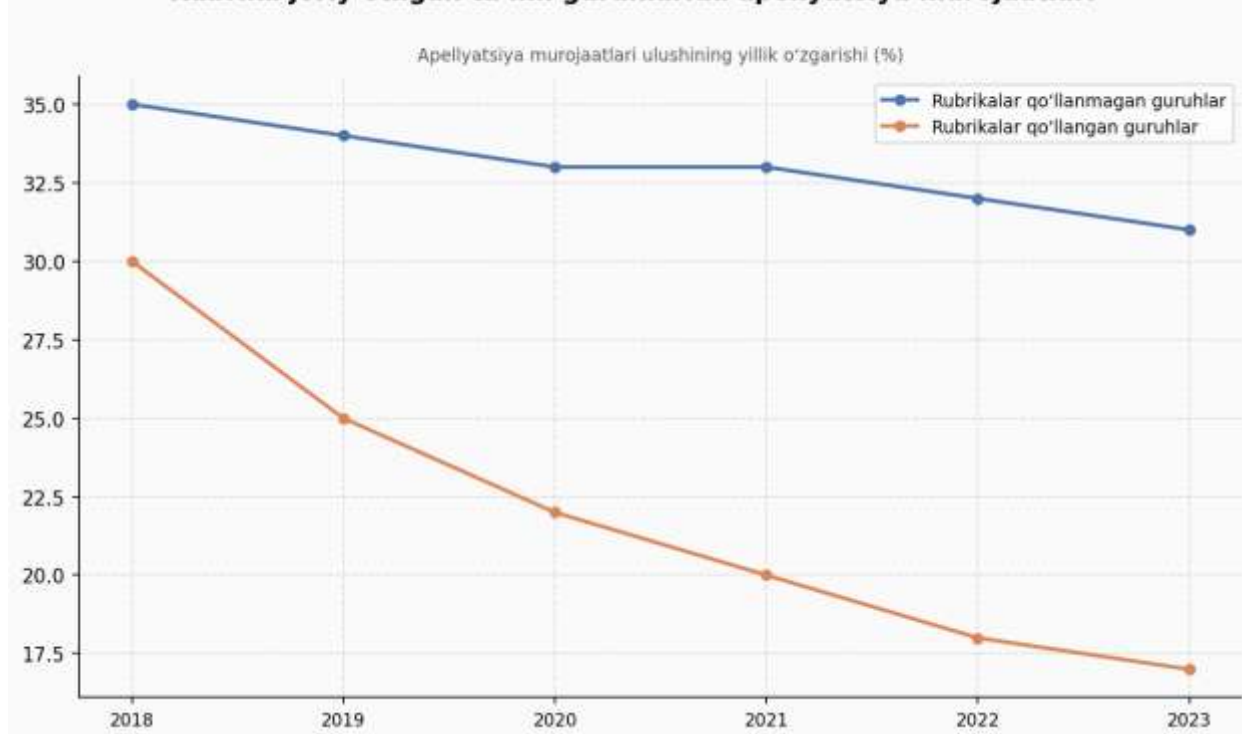
bosqich ko‘rinadi. Raqamli monitoringda semestr boshida va oxirida kriteriy bo‘yicha o‘rtacha ball farqi hisoblanib, kamida 10–15 foizlik o‘shish kuzatilsa, mezonlar nafaqat o‘lchagan, balki o‘rgatgan omil sifatida ishlagani haqida xulosa qilish mumkin bo‘ladi. Ilmiy izoh shuki, bu model baholashni ta’limni boshqarish tizimiga aylantiradi va “o‘qitish-baholash-qaror” zanjirida empirik dalilga tayangan uzluksiz takomillashtirish madaniyatini shakllantiradi [7].

Baholash mezonlarining samaradorligi tarkibi

Validlik, Ishonchlilik va Adolatlilik ulushlari

Rubrika joriy etilgan ta'lim guruhlarida apellyatsiya murojaatlari

Baholash mezonlarining validlik va ishonchlilik qiymatlari

Fanning nomi	Ekspertlar soni	Kontent-validlik koeffitsienti	Ishonchlilik (Kappa indeksi)
Tarix (tahliliy esse)	7	0.82	0.78
Adabiyot (yozma ish)	5	0.75	0.72
Matematika (og'zaki javob)	6	0.80	0.74
Fizika (amaliy mashg'ulot)	8	0.85	0.79
Biologiya (laboratoriya hisobotlari)	6	0.78	0.70

Xulosa sifatida aytish mumkinki, baholash mezonlarining samaradorligi validlik, ishonchlilik, adolatlilik va diagnostiklikning birgalikda ta'minlanishi orqali yuzaga chiqadi. Mezonlar o'quv maqsadlari bilan konstruktiv moslikka ega bo'lsa,

baholash natijalari ta'lim sifatini real aks ettiradi va talabani o'zini boshqarish ko'nikmalarini kuchaytiradi. Rubrika va indikatorlarning aniq belgilanishi baholovchilararo tafovutni kamaytirib, izchil va dalillangan baholash muhitini yaratadi. Formatifsummativ uyg'unlik esa fikr-mulohazani natijaga bog'lab, o'qitish strategiyasini o'z vaqtida sozlash imkonini beradi. Taklif etilgan integratsiyalashgan model mezonlar dizaynini, rubrikalashni va raqamli monitoringni bir tizimga jamlab, baholashni ta'lim jarayonining faol boshqaruv instrumenti sifatida mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Biggs J., Tang C. Teaching for Quality Learning at University. Maidenhead, Open University Press, 2011. 389 p.
2. Nitko A. J., Brookhart S. M. Educational Assessment of Students. Boston, Pearson, 2014. 560 p.
3. Аванесов В. С. Теория и методика педагогических измерений. Москва, Педагогика, 2005. 368 с.
4. Виноградова Н. Ф. Оценка образовательных результатов: подходы и инструменты. Москва, Просвещение, 2019. 256 с.
5. Black P., Wiliam D. Inside the Black Box: Raising Standards Through Classroom Assessment. London, GL Assessment, 2001. 64 p.
6. Rustamov A., Karimova D. Pedagogik o'lchovlar va baholash mezonlari. Toshkent, O'qituvchi, 2020. 192 b.
7. Toxtaxo'jayev A. Ta'limda baholash: mezonli yondashuv va rubrikalar. Toshkent, Fan va texnologiya, 2021. 208 b.